

Piyasa Medeniyeti*

Giriş

Piyasa ekonomisine yönelik eleştirilerin övgülerden çok daha fazla olduğu açık bir gerçektir. Bazıları bunun böyle olmadığını, tam tersine, piyasa ekonomisine mütemadiyen övgüler yağdırıldığını ve hatta piyasanın bir nevî fetiş hâline getirildiğini iddia edebilir ve nitekim etmektedir de.¹ Ne var ki, entellektüel muhitlere yapılacak biriki ziyaret, ilgili kitapların/yazıların hızla gözden geçirilmesi ve hatta büyük şehirlerin işlek kitapçılarının raflarında yapılacak yarım saatlik bir gezinti her meşrepten sağcı ve solcu kollektivistlerin piyasa ekonomisine yönelik temelsiz eleştirilerinin ve hiddetli, amansız ve insafsız saldırılarının ne denli yaygın ve yoğun olduğunu görmeye yetecektir. Bu saldırıların önemli bir bölümü önyargılardan, ideolojik düşmanlıktan, günah keçisi bulmanın psikolojik rahatlatıcılığından kaynaklanmaktadır. Eleştiriler arasında ise ciddiye alınmaya değecek derecede bilgiye ve usulüne uygun tahlile dayananlar, böylece piyasa ekonomisi taraftarlarını tamamen veya kısmen görüş değiştirmeye veya çeşitli görüşlerini gözden geçirmeye zorlayanlar yok denecek kadar azdır.

Tuhaf -belki de hiç tuhaf olmayan- bir şekilde, piyasa ekonomisi eleştirisi yapanlar, genellikle, sadece piyasa ekonomisi karşıtı yazarlara/filozoflara atıf yapmakta, piyasa ekonomisi taraftarı yazarları/filozofları ya bilmemekte veya kasıtlı olarak ihmal etmektedir.² Bu eleştirilerin çoğuna sanki hiç cevap verilmemiş yahut zaten cevap verilmesi imkânsızmış gibi bir tavır takılmaktadır. Daha da garibi, piyasa ekonomisini hedef alan eleştirilerin, eleştirmenlerin kafasındaki iktisadî modeli kendiliğinden doğruladığı, piyasa ekonomisine alternatif model(ler)in ondan peşinen daha başarılı olacağını kanıtlandığı varsayılmakta, dolayısıyla, eleştirmenler kendi modellerini yeterince ayrıntılı şekilde anlatma ve okuyucuyu haklılıklarına ikna etme zahmetinden kurtulmaktadır.

Piyasa ekonomisine yönelik eleştiriler tozu dumana katarak peşpeşe sıralanırken yapılan bir diğer hata – belki de kullanılan akılcıca ve tesirli bir taktik- piyasanın ilke düzeyinde mi yoksa pratik düzeyinde mi tenkit edildiğinin belirsiz bırakılması, daha doğrusu, eleştiri düzlemlerinin kasıtlı ve keyfi olarak birbirine karıştırılmasıdır. Eleştirmenler hem teorik hem pratik zemin üzerinde kıvrak bir şekilde kaymakta, birinde sıkışırca öbürüne sıçramaktadır. Meselâ, piyasa ekonomisinin zenginlik yaratmada alternatiflerinden çok daha üstün olduğu inkâr edilemeyecek bir şekilde ispat edilmek üzereyse, tartışma hemen piyasanın dayandığı ilkelere kaydırılmaktadır. Veya, piyasanın ilke/teori seviyesinde alternatiflerinden üstün olduğu reddi imkânsız kılan bir ikna edicilikle ortaya konuyorsa, tenkitler hemen pratiğe nakledilerek piyasanın yarattığı söylenen ve gayri âdil olduğuna inanılan eşitsizlikler gündeme getirilmektedir. Bu tavır, dengeli ve anlamlı bir tartışma yapmayı neredeyse imkânsızlaştırmaktadır. Böylece, piyasa, her durumda, “kötü”, “zararlı”, “vahşi” bir şey olarak takdim edilmektedir.

Piyasa ekonomisine geçmişte yöneltilen ve günümüzde yöneltilmekte olan bütün eleştirilere verilen mantıklı, müdellil ve ikna edici cevapları ihtiva eden hayli geniş bir literatür vardır. Benim bu yazıdaki

amacım bu eleştirilerin en çok dile getirilenlerini dört ana başlık altında ele alarak değerlendirmek ve piyasa ekonomisinin, maziden bugüne ve istikbale, medeniyetimizin en önemli parçalarından birini teşkil ettiğini göstermektir.

Piyasa Ekonomisi ve Ahlâk

Piyasa ekonomisine yönelik klasik bir eleştiri, piyasa ekonomisinin kurumlarının ve mübadele ilişkilerinin ahlâkî temellere dayanmadığı veya ahlâksızlığı teşvik ettiğidir. Bu eleştirinin başlıca dayanaklarından biri, piyasa ekonomisinin esas aldığı insanın bencil, kişisel çıkar arayışı içinde olan birey olduğu yolundaki görüştür. Buna göre, piyasa ekonomisinin bireyi, bir iktisadî aktör olarak, kendi menfaatinden başka bir şey düşünmez. Kendi menfaatini temin etmek için, hiçbir kural tanımadan, yani ahlâk (ve hukuk) kurallarını hiçe sayarak, amansız bir iktisadî faaliyete girişir. Bundan dolayı, piyasanın kontrol edilmesi, insanların, çıkarları uğruna ahlâk tanımazlık yapmasının, ahlâk kurallarını ihlâl etmesinin engellenmesi gereklidir. Ayrıca, piyasa ekonomisinin ahlâkî tahripkârlığı bireylerin iktisadî faaliyetlerinde olduğu kadar, şirketlerin faaliyetlerinde de tezahür etmektedir. Bu yüzden, şirketlerin de kontrol altına alınması ahlâkın korunması için şarttır. Hatta, bu amaçla ayrı bir ahlâk kolu geliştirilmelidir. Son olarak, rekabet de, iktisadî yıkıcılığına ilâveten, ahlâkın altını oymaktadır; dolayısıyla, rekabet de sınırlanmalıdır.

Kabaca özetlediğim bu eleştirinin hiçbir doğru tarafı yoktur. Bu eleştiriye ısrarla ve tekrar tekrar dile getirenlerin çoğunun gerek insan tabiatı, gerek ahlâk, gerekse piyasa ekonomisinin temelleri ve işleyişi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Piyasa ekonomisi, iddia edildiğinin aksine, ahlâkla bir çelişki içinde değildir; ahlâkın zaten var olduğu ve fonksiyonlarını icra ettiği bir ortamda yaşamasının yanı sıra, ahlâka ihtiyaç duyar ve de ahlâksız davranışı değil, ahlâklı davranışı teşvik eder.³

Ahlâk, insanın insanla ilişkisinden, yani insanların toplum hâlinde yaşamasından doğan bir kurallar demetidir. Geleneksel görüş, ahlâkın, iyi olan şeyle kötü olan şeyi veya iyi davranış ile kötü davranışı birbirinden tefrik etmemize yardım eden kurallardan oluştuğunu düşünür.⁴ Burada iyi ve kötünün bir ölçüde de olsa ahlâk dışında veya ahlâktan önce belirlenmesi sözkonusu olabilir. Başka bir deyişle, aslında ahlâk iyi ve kötüyü belirlememekte, zaten belirlenmiş olan iyi ve kötünün insanlar tarafından öylece benimsenmesini ve yerli yerinde olmasını sağlamaktadır. Mamafih, ahlâka tek bakış yolu bu değildir. Bazı yazarlar –meselâ Hume- ahlâkın temel fonksiyonunun, iyi ile kötüyü ayırdetme ölçüsü temin etmekten çok, hayatımıza öngörülebilirlik getirmesi olduğunu düşünmüştür...

Nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın, nasıl doğduğuna inanılırsa inanılınsın, ahlâksız bir insan toplumu olmayacağını ve insanların ahlâk kurallarını sosyalleşme süreci içinde öğrendiğini herkes kabul etmektedir. Bir bebek, hiçbir ahlâk kuralı tanımayan ve sadece ihtiyaç ve insiyaklarının peşinde koşan bir varlıktır. Büyüdükçe, uyması gereken ve kendisini sınırlayan kuralların bulunduğunu öğrenecektir.⁵ Dolayısıyla, reşit hâle geldiğinde (yani 18 yaş civarında) ve hatta daha evvel, ondört-onbeş yaşlarında (yani ergenlik çağına ulaştığında), toplum içinde yaşamayı ve bunun bir gereği olarak ahlâk kurallarına uymayı çoktan öğrenmiş olacaktır.

Buradan çıkartılacak sonuç, insanî oluş ve yaşayışın baskı altına alınarak çarpıtılmadığı toplumlarda, bireyin, iktisadî faaliyet yürütebilecek hâle geldiğinde, ahlâk kurallarını çoktan öğrenmiş ve yaşayış içinde

onlara uyuyor olacağıdır. Bu, bütün bireylerin tüm ahlâk kurallarına her zaman ve mutlak olarak uyacağı anlamına gelmez; nitekim ahlâk kurallarının ihlâl edildiğine zaman zaman rastlanır; ama ahlâk kurallarının sürekli olarak ve sistematik biçimde ihlâli, ilk etapta, özelde, bireyin toplumdaki yaşayışını ve daha sonra, genel olarak, toplumsal hayatı imkânsız hâle getirir. O yüzden, insanlar ahlâk kurallarına uyarlar, onları – en azından alenî biçimde- ihlâl etmemeye çalışırlar ve ihlâli yapanları hizaya getirecek mekanizmalar toplumlarda kendiliğinden gelişir.

Bu kuralların içselleştirilmesi öylesine güçlüdür ki, kuralları ihlâl edenler dahi bundan dolayı müeyyidelendirilmelerini normal karşılar, bir itirazda bulunmazlar. Hatta, bazı durumlarda, müeyyidelendirilmelerini sağlamaya çalışırlar. Ahlâk kurallarına uyma durumu, tabiatıyla, iktisadî faaliyet alanında da tezahür eder. Piyasa ekonomisi içinde, bireylerin, iktisadî etkinliklerinin ahlâkla bağlantılı kısımlarında/türlerinde, ahlâk kurallarına âdeta otomatik bir şekilde uyuyor olmaları beklenir. Bunun böyle ol-masının çeşitli sebepleri vardır.

Bir kere, bir ahlâk kodunu içselleştirmiş olan bir kimse iktisadî faaliyete başlayınca otomatikman bu ahlâk kodlarını bir kenara atacaktır diyemeyiz. Bu kurallar insanın canı isteyince çıkarıp askıya asabileceği, canı isteyince de üstüne alabileceği bir eşya değildir; insanın varoluşunun bir parçasıdır. O hâlde, ahlâk kuralları seti insanın iktisadî faaliyetlerinin en azından bir kısmı üzerinde etkili olacaktır. İkincisi, birey ahlâk kurallarına uymama eğiliminde olsa bile, bunu alışkanlık hâline getirmeyecek, getiremeyecektir. Çünkü, eğer şu veya bu sebeple ahlâk kurallarını ihlâl edecek olursa, bunun, kısa vadede çıkarına olduğunu düşünse ve gerçekten öyle olsa bile, uzun vadede aleyhine olduğunu anlayacak, öğrenecektir.6 Veya, toplumsal hayatın akışı içinde bu kendisine anlatılacak, öğretilenecektir. Meselâ, iktisadî ilişkilerin yazılı belgeler değil, karşılıklı sözler üzerinden yürüdüğü bir yerde, sözünde durmayan bir kimse, böyle davranmasının, karşı taraf(lar)ı ikna edici, mâkul, kabul edilebilir ve meşru gerekçeleri yoksa, aleyhine olduğunu, yaşayarak tecrübe eder. Kendisiyle temasın azaltıldığına; sadece söz vererek iş ilişkilerine giremediğine; kendisinden teminat istendiğine; şöhretinin lekeliğine şahit olur. Bu yüzden iş âleminde herkes sözünde durmaya çalışır. Kimse sözünü tutmamaktan mutluluk duymaz. İş dünyasında sözüne sadık olmak o kadar önemlidir ki, ticaret hayatında en büyük sermayenin itibar olduğu sık sık söylenir.

Piyananın, sözünde durma ahlâkî ilkesini teşvik etmekte ve korumakta ne kadar tesirli olduğunu daha iyi anlamak için, sözünde durmayan piyasa aktörünün yukarıda tasvir edilen hâlini, aynı şeyi yapan politikacı ve bürokratin durumuyla karşılaştırabiliriz. Siyasî ve bürokratik ortam sözünde durmamayı daha çok teşvik edicidir. Çünkü orada ilişkiler dolaylıdır, sorumluluk ise anonim. Halka verdiği sözde durmayan politikacı dört yıl sonra ve sadece yeniden seçilmeyerek müeyyidelendirilebilir, bürokrata ise hemen hemen hiçbirsey yapılamaz.

Ancak, en başta söylediğim gibi, piyananın ahlâkla bir çelişki içinde olduğu tezi, genellikle, kişisel çıkar arayışına yapılan vurguya dayanır. Burada da birçok yanlışlık içindedir. Evvelâ, bütün piyasa ekonomisi taraftarı yazarların, piyasa ekonomisi teorilerini, negatif olarak klişeleştirdiği anlamda, bir kişisel çıkar arayışı kavramına dayandırmadığı bir gerçektir. O kadar ki, genellikle bu görüş kendisine atfedilen A. Smith bile kişisel çıkar arayışı kavramını sisteminde bu kaba anlamında istihdam etmez.7 Piyasa ekonomisi, kişisel çıkar arayışı içindeki insan mefhumundan ziyade, Hayek'in formüle ettiği şekilde, kendi

bilgi ve imkânlarını kendi ilgi çerçevesi içinde kullanan insan fikrine dayanır. Başka bir şekilde ele alındığında, piyasa ekonomisinin özü, temel iktisadî kararların iktisadî aktörler tarafından desantralize şekilde alınmasıdır. Kişisel çıkarını azamîleştirme arayışındaki iktisadî insan nosyonu, daha ziyade, bir modelleme çabası içinde olan liberal iktisatçılarda –meselâ Şikago Okulu’nda- dikkat çeker ve burada da yapılan şey bilimsel çalışma yöntemlerinden birini kullanarak bir model geliştirmeye çalışmak ve bunu mümkünse test etmektir.⁸ Bu şekilde modelleme çalışması sadece iktisatçıların ve iktisatçılar arasında da yalnızca liberal iktisatçıların başvurduğu bir yöntem değildir elbette.

Sâniyen, insanların kişisel çıkarını azamîleştirme peşinde koşan varlıklar olduğunun kabul edilmesi kendi başına bir olumsuzluk teşkil etmez. Hem çıkar kavramı sadece maddî olanı kapsamakla kalmayıp manevî olanı da ihtiva edebilir; hem de çıkar arayışının piyasa ekonomisini eleştirenlerce kabul edildiği veya zannedildiği gibi sadece rahatsız edici tiplere malzeme yapılan işverenlere, işadamlarına mahsus olması gerekmez. Emekçi tâbir edilenler, yani işçiler ve memurlar da kişisel çıkarlarını azamîleştirme peşinde olabilir. Meselâ, ortalama bir işçi, aynı maaşla daha az iş yapmak, aynı işle daha çok para kazanmak, düşük ücret veren işyeri yerine yüksek ücret veren işyerinde çalışmak istemez mi? Veya bir memur “vatana/vatandaşa (Türkiye’de devlete) hizmet” için mi devlet dairesinde ömür doldurur, yoksa hayatını kazanmak için mi? Ona on katı maaş teklif etseniz, “ben kişisel çıkar peşinde değilim” diyerek yerinde mi kalır? O hâlde, kişisel çıkar arayışı hem fitrî olarak kötü bir şey değildir hem de bir insanî özellik olarak herkese aittir; insan tabiatının bir parçasıdır.

Sâlisen, kişisel çıkar arayışı peşinde koşmanın kendisi ahlâksızca ve zararlı bir davranış değildir. İnsanların kendini düşünmesi meşru ve insanîdir. Kişilerin kendi kendini düşünmesi ve kendi başının çaresine bakması, başkalarına yapabileceği en büyük “iyilik”lerden biridir; çünkü bunu yapamaması veya yapmaması hâlinde başka insanlara yük olması tehlikesi doğacaktır. Ayrıca, kişisel çıkar kavramına bireyin yalnızca kendisinin değil, akrabalarının ve dostlarının çıkarları/iyilikleri de girer; yani bir bireyin kişisel çıkar arayışı yakın çevresine de çok fayda sağlayabilir. Hatta, kişisel çıkar arayışı, bütün insanlara fayda sağlayacak keşif ve icatların anahtarı olabilir. İnsanî vasıflar açısından ele alındığında da kişisel çıkar arayışının çalışkanlık, tutumluluk, girişkenlik, akılcılık, işbirliğine yatkınlık, sorumluluk, dakiklik gibi, medenî hayatın gelişmesinde büyük rol oynayan önemli er-demlerin başlıca kaynakları arasında olduğu görülmektedir.⁹

Piyasa ekonomisini ahlâksızlıkla ilişkilendirmede, insanların çoğunun zihnine yerleşen bazı şablonların etkili olduğu görülür. Bunlardan biri, hemen hemen herkesin kafasında belli belirsiz bir yer işgal eden “âdil fiyat” nosyonudur. Âdil fiyat, nedense, genellikle, %25 civarında gezinen bir kâr oranının ticarete meşru olduğu kanaatiyle ilişkilidir. Bir malın satıcısının o maldan %25’ten fazla –meselâ %50 veya %100- kâr elde ettiğini öğrendiğimiz zaman o kimseyi insafsızlıktan ahlâksızlığa uzanan bir yelpazede bir yere yerleştirmeye meyilliyizdir. Zannederiz ki, bir malın satış fiyatı onun maliyetine mâkul bir kâr oranının (%25) eklenmesiyle ortaya çıkan fiyat olmalıdır; fazlası haksızlıktır, hatta ahlâksızlıktır. Oysa, biz, alıcılar olarak, bir malın satıcıya gerçek maliyetini nadiren bilebiliriz. Ayrıca, bir malın satış fiyatı, çoğu zaman zannettiğimiz gibi, sadece düz maliyetle belirlenemez. O malın arz ve talebine ilâveten, bildiğimiz ve bilmediğimiz maliyet kalemleri ve satıcının istikballe ilgili beklentileri de fiyat seviyesinde rol oynar. Eğer üreticilere ve pazarlamacılara, sabit bir kâr yüzdesiyle belirlenen bir fiyatı kamu otoritesi marifetiyle

empoze edersek, hiçbir sanayi/ticaret erbabı yaşayamaz, herkes üretime son verir, dükkânını kapatır ve biz ihtiyaçlarımızı düzenli ve istikrarlı bir şekilde temin edemeyiz; temin edebiliyor olsak dahi, bunu, eskiden şikâyetçi olduğumuzun çok üstünde bir fiyat ödemeye razı olarak, daha düşük kaliteye katlanarak ve istikrarsız bir şekilde yapabiliriz.

Mamafih, bunun söylenmesi üreticilerin/satıcıların tüketicilerden malları karşılığında alabilecekleri en yüksek fiyatı almaya çalışmayacaklarının varsayıldığını göstermez. Âdil fiyat nosyonuyla hareket ederek satıcılara fiyat empoze etmek, hem ahlâka aykırıdır hem de, yukarda söylendiği gibi, etkinsizlik ve hatta kıtlık yaratacaktır. Ancak, üreticilerin/satıcıların müşteriyi fahiş fiyatlarla mal/hizmet almaya mecbur bırakmasının önüne de geçilmesi gerekir. Bunu yapacak olan rekabettir. İşte burada rekabetin, bırakın ahlâkî tahrip etmek, tam aksine, ahlâka yaptığı büyük katkı ortaya çıkar. Rekabet, tüketicileri bir veya birkaç iktisadî birimin kölesi olmaktan kurtarır, onlara geniş bir tercih yelpazesi sağlar ve malları ve hizmetleri gittikçe daha kaliteli şekilde ve daha ucuza elde edebilmelerini sağlar.¹⁰ Bir başka deyişle, rekabet, tüketicilerin üreticiler ve satıcılar tarafından istismar edilmesini önler.¹¹

Piyasa ekonomisi, zaten, başından itibaren ahlâkî bir zemine oturur. Çünkü, o, negatif insan haklarına dayanır. “Serbest piyasa birey hakları, veya, ... negatif statü hakları denilen haklara dayanan bir ekonomik ve sosyal sistemdir. Bu haklar davranışta bulunma haklarıdır kişinin hayatını sürdürmek ve geliştirmek için gerekli bütün davranışları yapma ve bir şey üretme, kazanma ve istediği şekilde kullanma ve tasarruf etme hakları. Bu anlamda hak sahibi olmak, ahlâkî olarak, diğer insanları (hak sahibine karşı) fizikî baskıdan, zorlamadan, müdahaleden ve tehditten sakınma yükümlülüğünün altına sokar. Bu tür şeyler yalnızca nefsi müdafaa için ve ancak fizikî baskı veya zor uygulayanlara karşı yapılabilir.”¹² Dolayısıyla, serbest piyasada iktisadî faaliyetler insan hakları kavramı tarafından yönlendirilir. Bu, piyasada aktörlerin her zaman ahlâkî ölçülere uygun davranma-cağı, ahlâk ilkelerini hiç ihlâl etmeyeceği anlamına gelmez; ama bu tür ihlâllerin şu veya bu sıklıkta olması da, piyasanın ahlâka ters olduğunu göstermez.

Son olarak vurgulanması gereken nokta şudur: Ahlâkla piyasa ekonomisi arasındaki ilişkiyi tam olarak değerlendirebilmek için karşılaştırmalı bir perspektife ihtiyacımız vardır. Sadece piyasa ekonomisinin ahlâka zarar verdiğini iddia etmek ve hatta bunu ispat etmek piyasa ekonomisinden vazgeçmemize veya onun ahlâkla uzlaşmaz olduğunu ilân etmemize yetmez. Piyasa ekonomisine tercih edilen modelin – karma ekonominin veya kumanda ekonomisinin- ahlâk için piyasa ekonomisinden daha hayırlı sonuçlar verdiğinin ispat edilmesi de lâzım gelir. Bunun anlamı, meselâ, Sovyetler Birliği’ndeki merkezîyetçi plânlamalı ekonominin veya başka yerlerdeki müdahaleci ekonomik modellerin, ahlâkî piyasa ekonomisinden daha fazla teşvik ettiğinin ve daha iyi koru-duğunun kanıtlanmasıdır. Bu tür bir çabaya giren herkesin hüsrana uğrayacağı neredeyse kesindir. Bireyi ve bireyselliği öldüren kumanda ekonomisinin, aynı anda ahlâkın önemli bir bölümünü de gömdüğü tecrübeyle sabittir. Devlet müdahalelerine dayanan iktisadî sistemlerde de bu müdahalelerin ve müdahaleci yapılanmaların, toplumsal dokuyu ve bu arada ahlâkî kuralları da tasfiye ettiği, geriletmediği bilinmektedir.

Piyasa Ekonomisi ve Fakirlik

Piyasa ekonomisine yönelik başlıca eleştirilerden bir diğeri, şüphesiz, bu modelin fakiri daha fakir, zengini daha zengin hâle getirdiğidir. Bunun iki alanda vuku bulduğu iddia edilir: İlk olarak, ülke içindeki fakirlerle

zenginlerin durumu karşılaştırılır; ikinci olarak, globalleşme sürecine de atıfla, zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki zenginlik farkının arttığından bahsedilir.

Piyasa ekonomisinin fakirleri zenginler ve fakir ülkeleri zengin ülkeler karşısında mağdur ettiği iddiası da sağlam bir mesnetten yoksundur ve dürüst ve gerçekçi olmaktan uzaktır. Bu iddianın altında hem iktisadî gelişmeleri iyi okuyamama, hem olgulara tek taraflı bakma –yani karşılaştırmalı bir perspektif kullan(a)mama hem de popüler kültüre iyice nüfuz etmiş olan neomerkantilist zihniyet ve bu zihniyetin çeşitli yansımaları yatmaktadır.

Özellikle sosyalist düşünceden etkilenenler devamlı kötüye giden bir dünya tasvir etmektedir. Bunun bir sebebi, muhtemelen, tabiatlarındaki karamsarlıktır, kötümserliktir. Bir diğer sebep ise teorilerinin mahiyetidir. Bu, Marx'tan beri böyledir.¹³ Marksistlere göre dünya günbegün kötüye gitmeli ve zıtlıklar keskinleşmeli/problemler ağırlaşmalıdır ki –diyalektik büyük dönüşüm –yani devrim- gerçekleşsin!

Tuhaf bir şekilde, daha Marx'ın yaşamakta olduğu sırada sağlıklı istatistikî verilerin Marx'ın kehanetlerini yanlışlamaya başlamasına rağmen, sosyalistler, her dönemde, olguların yanlış olduğunu savunmayı ve kapitalizmin sonunu getireceğine inandıkları yeni çatışmalar/çelişkiler bulmayı büyük bir maharetle “başarmıştır”. Oysa, Endüstri Devrimi'nden beridir dünyanın hemen hemen her tarafında insanlığın durumu –zenginler yanında fakirlerin de durumu kötüye değil iyiyeye gitmiştir, gitmektedir. Bu iyileşme hem mutlak hem nisbî anlamda gerçekleşmektedir. Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, bugün, insanların hayat seviyesi iki-üç yüzyıl önce ya-şayan atalarımızinkine nispetle çok daha yüksektir. Bunu ortalama ömür beklentilerimizi, gündelik hayatta kullandığımız araç ve gereçlerimizi, tıbbî tedavi imkânlarımızı daha önceki yüzyıllarda yaşayan atalarımızinkilerle karşılaştırarak kolayca anlayabiliriz.¹⁴ Bir kere daha vurgulamak isterim ki, bu iyileşmeden sadece zenginler değil, fakirler dâhil herkes pay almaktadır. Bugünün fakiri, 1500'lerin krallarından daha iyi bir hayata sahiptir. Bunu sağlayan faktörlerin en önemlisi, engellenmemiş piyasaların doğması ve bütünleşmesidir. Hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz ki, eğer son üç asır açısından bakılırsa, piyasa ekonomisi fakirlik yaratmamış, fakirliği geriletmiştir.

Piyasa ekonomisini fakirlik yaratmakla veya fakirliği azdırmakla suçlayanların çoğunun kapitalizmin fakirliğin en büyük düşmanı olduğunu görememesinin sebebi, yine, karşılaştırmalı perspektif kullanma becerisinden ve sağduyusundan mahrum olmalarıdır. Bu konuda iki şekilde mantıklı ve yararlı bir tahlil yapabiliriz. En başta, genel olarak insanlığın değişik zaman dilimlerindeki refah seviyesini karşılaştırabiliriz. Böyle yapıldığında, yukarıda işaret ettiğim gibi, insanlığın yaşama şartlarının son üçyüz yıldır mütemadiyen iyiyeye gittiği ve bunda piyasa ekonomisinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Marksistler kapitalizmin insanları sefalete düşürdüğünü iddia ederken, kapitalizm öncesinde insanlığın müreffeh yaşamakta olduğunu varsaymaktadır. Hâlbuki durum hiç de öyle değildi.¹⁵ Endüstri devrimine kadar, insanlığın önemli bir bölümü, fakirlikten kurtulma mücadelesi değil, düpedüz, varolma mücadelesi vermekteydi.¹⁶ Bugün fakirliğin çözülebilir bir sorun olduğuna inanıyorsak, bu, piyasa ekonomisinin yarattığı zenginlik sayesinde olmuştur. Daha önceleri insanlar fakirliğin kader olduğuna; büyük dedelerinin de kendileri gibi fakir öldüğüne ve torunlarının torunlarının da aynı şekilde fakir öleceğine inanırlardı.

İkinci olarak, değişik iktisadî sistemlerin fakirlik problemini çözmedeki nisbî başarılarını karşılaştırabiliriz.

Piyasa ekonomisini kıyasıya eleştirenler, örtülü olarak da olsa, fakirliği bir başka iktisadî sistemin daha iyi çözdüğünü veya çözebileceğini varsaymakta, fakat bunun hangi sistem olduğuyula ve bu sistemin nasıl işleyeceğiyle ilgili bilgi vermekte çok cimri davranmaktadır. Yoksa sosyalist ülkeler veya nasyonal sosyalist üçüncü dünya ülkeleri fakirliği piyasa ekonomisinden çok daha iyi çözdü de benim haberim mi yok? Eğer öyleyse, lütfen istatistikler! Tabîî bunun böyle olmadığını hepimiz biliyoruz. Öyleyse, neye dayanarak piyasa ekonomisinin fakirlerin aleyhine olduğu, fakirliği çözemeyeceği, hatta fakirliği bizzat yarattığı iddia edilebilir?

Fakirlik, hem mutlak hem nisbî türlerinin olduğu söylenmekle beraber, özünde nisbî bir problemdir. Bir ülke iktisaden ne kadar gelişirse gelişsin, nisbî fakirlik içinde bulunan insanlar daima olacaktır. Öyleyse, önemli olan, fakirlerin sayısını azaltmak ve fakirlik çizgisini yukarı doğru çekmektir. Bu, lafla, iyi niyet gösterileriyle, kağıt üstünde parlak duran teorilerle, fakirleri en çok ben düşünürüm edebiyatıyla ve fakirler için merhamet, acıma, sevgi yarıştırmakla değil, iktisadî büyümeyle yapılabilecek bir şeydir.¹⁷ İyi niyet fakirleri fakirlikten kurtarmaya yetseydi, fakirlik çoktan ve ebediyen ortadan kaldırılmış olurdu. Keza, devletlerin gücü, marifeti fakirliği yenmeye kifayet etseydi otoriter sistemler uzun zaman önce dünyanın en müreffeh ülkeleri hâline gelmiş ve vatandaşlarının özgürlüğünü polisordu gücüyle bastırmak yerine, muhtemelen, ekonomik zenginlik ve güvenlik karşılığında satın almış olurdu. Oysa, totaliter ülkeler açlık çığılıkları arasında yıkılmıştır ve otoriteryen ülkeler, hâlâ, sefalet içinde yüzmektedir.

Fakirliğin çözümü fakirlere yönelik sevgi yarışına değil iktisadî büyümeye dayandığına göre, sağlıklı bir analiz, alternatif iktisadî sistemleri büyümeyi sağlamadaki performansları açısından karşılaştırmayı gerektirir. Zira, hiçbir ülke fakirlikle, uzun dönemli bir iktisadî büyüme sağlamadan baş edememiştir. Fakirliğin nisbeten yenildiği her yerin hikâyesi, aynı zamanda bir iktisadî kalkınma hikâyesidir. Fakirlerin durumu, ancak iktisadî büyüme ortamında iyileşebilmektedir. Hatta bu, adeta otomatik bir mekanizmanın işleyişi gibi gerçekleşmektedir. Yani, bir yerde iktisadî büyüme olması ve bundan fakirlerin yararlanamaması söz konusu olamaz.¹⁸

Bu hakikat, piyasa ekonomisinin fakirliği çözemeyeceği yolundaki gerçeklere aykırı görüşün altında yatan, benim “neomerkantilizm” dediğim, en iyi, globalleşme karşıtlığında tezahür eden bir zihniyetin çürüklüğünü de sergilemektedir. Merkantilist zihniyet, dünyada zenginliğin sabit olduğunu, bundan dolayı, bir tarafın zengin olmasının öbür tarafın fakirleşmesine bağlı olduğunu/sebepl olacağını iddia eder. Piyasa ekonomisinin zengini daha zengin fakiri daha fakir yaptığını iddia edenler, işte bu anlayışa dayanmaktadır. Oysa, dünya ekonomisinin son üçyüz yıllık tarihi bu iddiayı keskin biçimde yanlışlamaktadır. Üçyüz yıldır bütün dünyanın zenginliği mütemadiyen artmakta ve zenginler yanında fakirler de bundan muazzam ölçüde yararlanmaktadır. Fakirlerin artan dünya zenginliğinden yeterince yararlanmadığı her örnekte/ülkede, bunun asıl sorumlusunun baskıcı siyasî yapılanmalar/devletler olduğu görülmektedir.

Piyasa ekonomisini fakirliği çözememekle ve hatta onu yaygınlaştırıp derinleştirmekle itham ederek kınayan, mahkûm eden ve hatta bir kenara atılmasını isteyenlerin çoğu zaman açıklamakta çekingen davrandıkları bir sonraki adım, piyasa yerine bir başka gücü, yani devleti, yani politikacı ve bürokratları göreve çağırmaktır. Bu anlayışın dayandığı varsayım, politikacıların ve bürokratların yoksulluk problemini

çözme isteğine, gücüne ve maharetine sahip olduklarıdır. Bir başka deyişle, politikacı ve bürokratların, ekonomiye yapacakları çeşitli müdahalelerle, fakirliği halledebilecekleri inancıdır. Bunun boş ama tehlikeli bir hayal olduğu açıktır. Fakirlerin en büyük dostu bürokratiksiyasî mekanizmalar değil, piyasa ekonomisidir. Ancak ve ancak zenginlik yaratan bir piyasa ekonomisinde insanlar durumlarını kalıcı şekilde ve sürekli olarak iyileştirme imkânı bulabilirler. Büyüyen bir ekonomide hem zenginler, hem fakirler daha fazla kazanabilirler, ama büyümeden en büyük marjinal faydayı fakirler sağlarlar. Politikacı ve bürokratlar zenginlik yaratmaktan çok onu gasbetmenin ve dağıtmanın aracıdır. Fakirler, piyasanın zenginlik dağıtımında, politik ve bürokratik mekanizmaların gerçekleştirebileceği yeniden dağıtımda olduğundan/olabileceğinden çok daha fazla pay alırlar. Kısaca, piyasa ekonomisi fakirliğin en büyük, en etkili, en yararlı ilacıdır.

Piyasa Ekonomisi ve Adalet

Peşin hükümlerle piyasa ekonomisine karşı çıkmayan kimi yazarlar ve iktisatçılar, piyasa ekonomisinin zenginlik yaratmada rakipsizliğini kabul eder, ama bu zenginliğin dağıtımında haksızlık yapıldığını ileri sürer. Biraz önce ele aldığım zengin daha zengin, fakirin daha fakir hâle getirildiği iddialarını da haksızlığın dile getirilişi olarak görürler. Onlara göre, piyasa ekonomisi gayri âdildir; çünkü emekçilere, işçilere hakettiğini vermemektedir. Nüfusun dar bir kesimi (genellikle %20'si) ulusal hasılanın kendi nüfusunun genel nüfusa oranından çok daha büyük bir kısmını (meselâ %50-60'ını) almaktadır. Piyasa ekonomisi toplumsal kesimler arasında dengesizlik yaratmaktadır; kimilerini refah içinde yüzdürürken, kimilerini sefaletle batırmaktadır.

Çok tekrarlandığı için herkesin bir anlamı bulunduğunu sandığı ve doğru olduğunu zannettiği bu ifadeler ya yanlış ya da kendi başlarına bir şey ifade etmeyecek kadar anlamsızdır. Bu eleştirilerin altında yatan varsayımlar genellikle şunlardır: Toplumda millî hasıla hepimizindir. Bu hasılanın nüfus kesimlerine/sektörlere eşit (nüfuslarına oranlı) şekilde dağıtılması hem gereklidir, hem iyidir, hem mümkündür. Fakirlik problemi bu şekilde çözülebilir. Zenginlerin varlığını ellerinden bir şekilde (meselâ vergilemeyle veya kamulaştırma görüntüsü verilen gaspla) alıp yoksullara dağıtsak herkes fakirlikten kurtulup daha müreffeh bir hayat yaşayabilir. Herkes eşit olabilir. Eşitlik bir mutlakıyidir. Kamu otoriteleri, idareciler, bürokratlar, politikacılar tam eşitliği ve herkesin refah içinde yaşamasını sağlayabilir; bütün mesele, onları bunu yapmaya ikna etmektir. Bütün toplum tam adaleti gerçekleştirecek bir plân üzerinde uzlaşabilir ve bu plâna uygun bir ekonomik yapılanmayla ulusal hasıla artırılabilir, en azından mevcut hacmiyle muhafaza edilebilir. Buna karşı çıkanlar “haindir”, halkı (emekçileri) sömüren “kan emicilerdir”. Vatanimiz hâlihazırda hepimizi “krallar gibi” yaşatmaya yetecek kadar zengin kaynaklara sahiptir; bu kaynaklar “âdil” şekilde “üleşirse” her vatandaş zengin olabilir, ama sömürücü müteşebbisler ve –“hain”, en azından gafil- politikacılar bir türlü yapılması gerekenleri yapmamaktadır. Ülkenin en büyük meselesi sosyal adaletin tesis edilmesidir.

Bu varsayımlarda inter disiplinler ve multikültürel yanılsamalar ve yanılgılar at koşturmaktadır. Bir iki mantık yürütmeye bu gerçeği gösterebilirim. Meselâ, eşitliğin ille de kendi başına iyi bir şey olması söz konusu olmayabilir; hatta eşitlik bazı durumlarda haksızlık teşkil edip bazı durumlarda da öldürücü zararlar doğurabilir. Tam maddî eşitlik tamamen bir ütopyadır; üstelik tehlikeli bir ütopya. Uzun vadede

ekonomik büyüme ekonomik eşitlikten çok daha önemli ve -özellikle fakirler için- çok daha yararlıdır. Ekonomik eşitsizlikleri sadece ekonomik faktörler yaratmaz; kültürel, ideolojik, siyasî, dinî faktörler de ağır ekonomik eşitsizliklere yol açabilir ve bunların giderilmesi çok daha zor veya imkânsız olabilir. Nüfusun %20'sinin ulusal hasılanın %50'sini alması kendi başına ne iyidir ne de kötü. Nüfusun her %1'inin hasılanın da %1'ini alması da kendi başına iyi bir durumun varlığının işareti olamaz. Nüfusun ilk %20'si, hasılanın %50'sini alıyorsa, bunu nasıl ve neden aldığına da bakmak gerekir. O zaman, belki, %50'sini almasının haksızlık olduğu, %70'ini alması gerektiği sonucu da çıkabilir.

Yine aynı şekilde, kamusal otorite kullananlar güçlenirse (yetkileri ve ellerinin altındaki kaynaklar artarsa) bundan en büyük yararı fakirler ve güçsüzler değil, güçlüler, otorite sahiplerinin kendileri ve onların yakınları sağlayacaktır. Türkiye örneğinde, devlet bütün zenginlerin malına el koysa ve onları herkese dağıtsa veya herkes adına işletse, olacak şey, hepimizin eşitlenmesi veya daha iyi duruma gelmesi değil, zenginlerin yerinin bürokratlar tarafından alınması ve hepimizin daha kötü duruma düşmesidir. Çok ciddi görünen varsayımlar, tezler, bu şekilde, basit tahlillerle çürütülebilir; ancak, galatı fâhişlerle vakit harcamak yerine piyasa ekonomisine yönelik gayri âdillik iddialarıyla daha sistematik bir şekilde meşgul olmaya yönelirsek, bu bizi adalet teorilerine götürür.

Piyasa ekonomisi gayri âdil, adaletsizliği teşvik eden bir sistem değildir; tam da tersine hem kendi içinde adaleti gerçekleştirir hem de alternatiflerine nazaran çok daha âdildir. Piyasanın gayri âdil olduğu yönündeki iddialar, genelde piyasa ekonomisini ve özelde onun dayandığı adalet teorisini bilmemekten kaynaklanmaktadır. Birçok kimse, adaletin, sosyal adaletten başka bir türünün bulunmadığını zannetmektedir. Oysa, adalet adını almayı asıl hak eden, piyasa ekonomisinin dayandığı adalettir.

Adalet teorileri genelde ikiye ayrılır: Usûlî adalet ve sosyal adalet. Piyasa ekonomisinin dayandığı adalet anlayışı usûlî adalettir ve bu anlayış çok uzun bir entellektüel geçmişe ve zengin bir birikime sahiptir.19 A. Smith'den R. Nozick'e uzanan çizgide, usûlî adalet teorisi ince bir şekilde işlenmiş ve geliştirilmiştir. Bu teorinin açıklanması ve geliştirilmesinde I. Kant ve F. A. Hayek'in özel bir yerinin olduğu görülmektedir. Usûlî adaletin belli başlı özellikleri şunlardır: Adalet grup, zümre, tabaka, sınıf gibi kolektiviteler arasındaki ilişkilerle değil, bireyler arası ilişkilerle bağlantılı bir konsepttir/olgudur. Adalet geleceğe değil geçmişe ve bugüne yöneliktir; yâni gelecekte âdil olduğuna inanılan bir durum yaratmayı hedeflemekten ziyâde geçmişte yapılan bir haksız-lığı/adaletsizliği gidermeyi hedefler. Adalet negatif bir değerdir; yâni bir adaletsizlik olmadıkça adalet arayışı ortaya çıkamaz. Adalet tek tek durumlarla ve kişilerin ulaştığı/elde ettiği maddî kazançlarla/kazanımlarla değil, insanlar arasındaki ilişkilerde adalet kurallarına uyulup uyulmadığıyla belirlenir. Adalet kurallarına uygun işlem ve davranışlar, taraflar için yarattıkları öznel durumlara ve sonuçlara bakılmaksızın, âdil olarak vasıflandırılırlar.

Usûlî adaletin ne olduğunu anlatmak için, karikatürize edilmiş bir örnekten yararlanabilirim. Diyelim ki, iki kişi, kendi aralarında bir ticarî işlem (takas, mübadele) gerçekleştiriyorlar ve bir pire ile bir deveyi değiş tokuş ediyorlar. Bu işlem hem genel olarak hem de tek tek taraflar açısından âdil bir işlem midir? Bunu nasıl belirleyeceğiz? İlk bakışta zor bir durumla karşı karşıya olduğumuz kanaatinin doğması beklenir. Mübadeleye tâbi tutulan şeyler arasında fizikî varlık ve normal şartlar altında kendilerinden beklenebilecek yararlar açısından öylesine büyük farklar vardır ki, bu işte pireyi verenin deve sahibini

aldattığını (kazıkladığını) ve bu yüzden işlemin gayri âdil olduğunu söylemeye meylederiz. Lâkin, usûlî adalet açısından, bu işlem tamamıyla âdil olabilir, yeter ki taraflar adalet kurallarına uymuş olsun. Esasen, böyle bir işlemi gayri âdil olarak nitelemekte aceleci olmamakta yarar vardır; zira, dışardaki bir gözlemci olarak bu işlemin tam bilgisine sahip olmamız ve eksik bilgiye dayanan bir yargıya varmamız kuvvetle muhtemeldir.

Bazı liberal yazarların, genelde Avusturya İktisat okulunun ve daha özelde Hayek'in sosyal hayatta bilginin parçalılığını ve bütün bilginin bir elde toplanmasının imkânsızlığını öngören epistemolojisine dayanarak, adalet kurallarına uygun şekilde yapılan bu işlemin âdil olduğunu kabul etmemiz ve maddî muhtevaya dayanan adalet değerlendirmelerinden kaçınmamız münasip olur. Zira, tarafların sahip olduğu bilgiye ve tarafların içinde bulunduğu durumun tam bilgisine sahip değilizdir. Bunun nasıl olabileceğini göstermek için şöyle akıl yürütebiliriz: Pire eşsiz bir tür olabilir; deve sahibi pire "hastası" veya pire kolleksiyoncusu olabilir; deve sahibi devenin bakım masraflarını artık tahammül edilemez buluyor ve ondan bir an önce bir şekilde kurtulmak istiyor olabilir; deve sahibi, daha sonraki muhtemel bir mübadele için pire sahibiyle iyi bir ilişki kurmak istiyor olabilir; deve sahibi as-lında pire sahibine örtülü bir bağışta bulunmak istiyor olabilir; deve sahibi böyle bir işe etrafın göstereceği tepkiyi merak ediyor olabilir... Görüldüğü gibi işlemin muhtevasına girdiğimizde akla gelmeyecek, daha önceden bilmediğimiz durumlarla karşılaşabiliriz. O yüzden, usûlî adalet, ticarî ilişkileri, muhtevalarıyla değil, şekilleriyle; taraflara ne getirip onlardan ne götürdüğüyle değil, adalet kurallarına uygun olarak yapılıp yapılmadığıyla değerlendirmek suretiyle âdil veya gayri âdil sıfatıyla niteler.

Usûlî adalet anlayışına göre adalet kuralları şunlardır: Kişilerin, adalet, ahlâk ve hukuk kurallarına uygun olarak kendi emek ve gayretleriyle elde ettikleri mülkiyete diğer bireyler tarafından saygı gösterilmesi; mülkiyetin ya bir ticarî işlemle ya da tarafların gönüllü bağışlarıyla/hediye etmeleriyle el değiştirmesi; tarafların özgür iradeleriyle yaptıkları sözleşmelerin gereklerini yerine getirmesi. Şüphesiz bu kurallar hem ahlâk hem de hukuk tarafından desteklenmelidir ki, adalet varolabilsin, hüküm sürebilsin.

Buna karşılık, sosyal adalet, birey grupları (sınıflar, sektörler vb.) arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Sosyal adaletin kurallara bağlanması mümkün değildir; değişen zamana, şartlara, ihtiyaçlara göre ve kamu otoritesini kullananlar tarafından mütemadiyen yeniden formüle edilmesi gerekir. Grupların elde etmesi gerektiğine inanılan malî/maddî varlıklarla alâkalıdır, oysa, piyasa ekonomisine dayanan açık toplumda kimin neyi hak ettiğini veya edeceğini önceden bilmenin imkânı yoktur. Zaten her grup kendisinin ve kendi faaliyetinin toplumsal (millî) varlık için diğerlerinden daha önemli olduğunu iddia ederek kendi lehine diğerleri aleyhine bir durum oluşturmaya çabalayacaktır. Sosyal adaletin bağımsız bir ilkesi olmadığından/olamayacağından, ilkeyi, daha doğrusu geçici sosyal adalet formülünü kuvvet dengesi belirleyecektir.²⁰ Bu yüzden, sosyal adalet sosyal uyumu ve barışı değil ihtilafı ve çatışmayı teşvik edecektir. Sosyal adalet geçmişteki bir adaletsizliği gidermeyi değil gelecekte âdil olacağına inanılan bir durum yaratmayı hedefleyeceğinden devrimci ve çoğu zaman yıkıcı olacaktır. Daha çok sosyal adalet daha çok otorite gerektirecek, sosyal adalet söylemini kullananlar topluma daha fazla müdahale edilmesini talep edecek, ve, dolayısıyla, sosyal adalet gitgide sistemin otoriterleşmesine yol açacaktır.

Adalet teorilerinin bu özelliklerinden habersiz kimseler, piyasa ekonomisinin adaletsiz olduğu zannıyla

sosyal adalet çağrılarını yaparken, aslında, siyasî otoriteriyenizme ilâveten iktisadî fakirliğe de davetiye çıkarmakta olduklarının farkında değildir. Sosyal adalet çağrılarının muhatabı olan devlet, zenginliği yaratan değil, ona el koyan, onu tüketen ve dağıtan bir varlıktır. Onun bu tüketimi ve şöyle veya böyle formüle edilmiş bir sosyal adaletçi dağıtımını gerçekleştirmesi önce el konulabilecek bir zenginliğin yaratılmasına bağlıdır. Başka bir deyişle, piyasa ekonomisini yok ederek veya tahrip ederek, “sosyal adalet” denilen şeyi gerçekleştirmenin imkânı yoktur. Dolayısıyla, piyasa ekonomisinin yarattığı zenginlik sosyal adalet tatbikatının bir ön şartıdır. Nitekim, sosyal adalet çağrılarını ancak bu zenginliğin olduğu yerlerde yükseltilmekte, sosyal adalet tatbikatlarının bir örneği olarak gösterilen sosyal devlet uygulamaları da ancak bu zenginliğin önemli bir kısmına el koymanın mümkün olabildiği yerlerde hayat bulabilmektedir. Yine karikatürize edilmiş bir örnekle ne demek istediğimi açıklayayım. Neden Almanya’da bir sosyal devlet tatbikatı yapmak mümkünken Kenya’da bu söz konusu olamamaktadır? Kenya Anayasası’na yüz defa Kenya Devletinin sosyal devlet olduğu yazılsa Kenya sosyal devlet olabilir mi? Almanya’da insanlar emeklilik plânları yaparken Kenya’da insanlar günü tok karınla nasıl kapatabileceklerinin hesabını yapmak zorundaydı, Kenya’nın sosyal devlet olması, bir sosyal adalet tatbikatı yapması bir idarî/siyasî karar meselesi midir, yoksa zenginlik meselesi mi?

Sosyal adaletin müreffeh ve huzurlu bir hayatın ön şartı veya tek yolu olduğunu sananlar ve bu uğurda piyasa ekonomisinden vazgeçilmesini veya piyasaya ağır müdahalelerde bulunulmasını talep edenler yanlıgılar âleminde gezinmektedir. Sosyal adalet teorisinin uygulanmasına rehberlik edebilecek bir kurallar demetinin mevcut olduğunu, sosyal adaletin yalnızca politik iradenin kararları ve adımlarıyla hayat bulabileceğini sananlar ölümcül bir yanılığa düşmektedir: Yeterli zenginlik yaratılmayan hiçbir yerde yeniden dağıtım öngören sosyal adalet politikaları uygulanamaz. Yeterli zenginliğin olması ise, usûlî adalete dayanan piyasa ekonomisine doğrudan doğruya bağlıdır.

Usûlî adaletin neden sosyal adaletten daha üstün olduğu başka bir yolla da izah edilebilir. Her ekonomik sistem neyin, nasıl ve hangi vasıflarda üretileceğine karar vermek yanında, neyin nasıl dağıtılacağına, yâni kimin neyi, ne zaman alacağına da karar vermek durumundadır. Usûlî adaletin hâkim olduğu piyasa ekonomisinde bu kararlar ademi merkezî bir şekilde ve genellikle tüketiciler tarafından verilir. Tam sosyal adaletin hâkim olduğu ekonomik yapılanmalarda ise bu kararlar merkezî bir şekilde ve bürokratlar ve politikacılar tarafından alınır.

Piyasanın alacağı kararlar bürokrat politikacı sınıfının alacağı kararlardan hem daha mantıklı ve daha âdil olacak ve hem de gayri şahsi oldukları için, haksızlığa uğrama/mağdur edilme duygusu yaratma ihtimalleri daha zayıf olacaktır. Diğer taraftan, hiçbir ekonomik sistem bütün vatandaşlara herhangi bir malı/hizmeti aynı anda temin ve teslim edemeyeceğinden her ekonomik sistem mevcut ve müstakbel tüketicileri sıraya sokacaktır; yani her ekonomik sistemde mal ve hizmetler için bir sıra olacaktır. Kumanda ekonomilerinde sıralar genellikle sokakta oluşur. Bunun en iyi örneği Sovyetler Birliği ekonomisinin yetmiş yıllık tecrübesidir. Bu ülkede insanlar bir yerde bir mal alma kuyruğu olduğunu duyar duymaz gidip orada sıraya girerdi. Çoğu zaman, ihtiyaçları olmayan malları da (meselâ, 42 numara giymesine rağmen 45 numara ayakkabıyı), ellerinde takas için kullanabilecekleri bir mal olması için alırlardı.²¹ Bu sıralar açıktaydı, zaman tüketiciydi, kar kış demeden bizzat, bilfiil sıraya girilmesini gerektirirdi ve sonuç sıraya girene değil dağıtım yapana bağlıydı. Ayrıca, sade vatandaşlar sıralarda eziyet çekerken, kumanda ekonomisinin yarattığı kıtlık yüzünden günlerini çoğu zaman sıralarda boşuna harcarken, imtiyazlılar –

yani Komünist Parti'nin orta seviye mensupları, bürokraside tanıdığı olanlar, karaborsayla bağlantı kurabilenler el altından, gizlice malları yağmalarlar, daha imtiyazlılar (nomenklatura) ise, sade vatandaşların giremediği, Sovyet parası rublenin değil, yalnızca dövizlerin (ABD dolarının) geçerli olduğu mağazalardan alışveriş yaparak her türlü mala ulaşabilirdi.²²

Piyasa ekonomisi de, kıtlık realitesinin bir sonucu veya kıtlığa verilen bir cevap olarak insanları malları almakta/tüketmekte sıraya koyar. Bu sıra görünmez bir sıradır. Sıraya girip girmeyeceğine ve sıraya girerek sonuç alıp alamayacağına bireyler kendileri karar verir. Yağmurda, rüzgarda, sokakta beklemeyi gerektirmez bu sıralar. Sıradıklar sıradaki diğer insanların varlığından haberdar değildir, onları tanımaz, tanınması da gerekmez. Bu sıralarda torpil işlemez, ideolojik pozisyon, bürokratik temas önem taşımaz. Bu sıralar kumanda ekonomisindeki sıralara göre daha eşitlikçidir; dil, din, renk, cinsiyet ayrımına dayanmaz. Sıranın belirleyicisi o anda sahip olunan veya gelecekte sahip olunması beklenen/umulan malî güçtür. Piyasa ekonomisinde müteşeb-bisler, üreticiler, bu varlığı bilinen ama görünmeyen sıralardaki insanların ihtiyaçlarını karşılamak için gece gündüz demeden çalışırlar; onların âdeta hizmetçisidirler, çünkü kendi kazançları ve kazançlarıyla elde edebilecekleri herşey onları ikna etmelerine bağlıdır. Piyasa ekonomisindeki bu sıra keşifleri, icatları, ürün geliştirmeyi öyle bir teşvik eder ki, ürünlerdeki çeşitlenme ve gelişmenin hızını kumanda ekonomilerinde yaşamaya alışkın insanların havsaları dahi almaz.

İşte bu sıra karşılaştırması dahi piyasa ekonomisinin rakiplerinden çok daha âdil olduğunu göstermektedir. Piyasa ekonomisi insanları hayatları boyunca (70 küsur yıl) bugün çocuklar için dahi sıradan ve kolayca karşılanan ihtiyaçlar hâline gelen (çikolata, naylon çorap, sabun, taze ekmek vs. gibi) şeylerin peşinden koşturarak neredeyse insanlıktan çıkaran kumanda ekonomilerinden çok daha insanî bir ortam yaratır. Piyasa ekonomisi ideolojiye bağlı olanı, politikacı veya bürokrati tavlayanı değil; sabırlı ve çalışkan olanı, kaynaklarını iyi kullananı, geleceği görebileni, tüketicinin taleplerini tatmin edeni ödüllendirir. Piyasa ekonomisinde iktisadî ak-törlerin başarıları sadece kendilerine değil, toplumun bütün mensuplarına yarar sağlar. Birinin kazancı mutlaka diğerinin kaybı olmaz. Piyasa ekonomisi adaleti ve dolayısıyla refah ve huzuru çok daha iyi sağlar.

Mamafih, zamanımızda sosyal adalet öylesine popüler olmuş ve öylesine yaygın bir talep hâline gelmiştir ki, sosyal adalete politik olarak karşı çıkmak intihar etmek gibidir. Ayrıca, devletin elinde, miktarı ne olursa olsun, dağıtabilecek kaynak oldukça, sosyal adalet talepleri ve vaatleri dinmek bilmeyecektir. Demokratik ülkeler her zaman sosyal adalet edebiyatı ve tatbikatı ile meşgul olacaktır. Bu yüzden, bütün liberal ülkelerde usûlî adaletle sosyal adaletin bir karışımı yaşayacaktır. Bu, âdeta kader gibi görünmektedir. Bu tespit doğruysa, altının çizilmesi gereken noktalar şunlardır: Sosyal adalet usûlî adaletin yerini alamaz, dolayısıyla, sosyal adaleti usûlî adaletin yerine ikame etme çabasına girilmemelidir; bu tür çabalar adaletsizliğe ilâveten sefalet ve tahrip edici toplumsal çatışmalar getirecektir. Sosyal adalet alanının genişletilmesinde ihtiyatlı olunmalıdır. Onu, daha ziyade, yangın, deprem, sel gibi afetlere maruz kalan; doğuştan gelen şanssızlıklara sahip olan kimselerin korunup kollanmasına ve (kuraklıkta ürünü kavrulan çiftçinin, yangında varlığını kaybeden esnafın durumunda olduğu gibi) ellerinde olmayan sebeplerle mutlak yoksulluk/zaruret içine düşen insanların geçici olarak desteklenmesine hasretmek yerinde olacaktır.

Piyasa Ekonomisi ve Özgürlük

Piyasa ekonomisini mesnetsiz şekilde eleştirenlerin bazıları onun özgürlükle olumlu bir ilişkisinin olmadığını ileri sürerler. Daha da ileri giden kimileri piyasa ekonomisinin özgürlüğü geriletmeyle kalmayıp onu tamamen ortadan kaldırdığını, insanları köleleştirdiğini ve hem ülke içinde ve hem de uluslararası ilişkilerde saldırganlığı, şiddeti ve tahakkümü teşvik ettiğini söylerler. Bunlara göre, piyasa ekonomisi tekelleşme ve kartelleşme yoluyla iktisadî güç temerküzünü artırır; bu, bireylerin özgürlük alanını daraltır ve güç sahiplerinin, özellikle de dev şirketlerin bireyleri ve hatta ülkeleri mutlak egemenlikleri altına almasını sağlar.

Bu iddiaların sahiplerinin de piyasa ekonomisini anlayamadığı ve hayatı okuyamadığı görülmektedir. Özgürlük piyasa ekonomisinin ayrılmaz parçasıdır; eski tâbirle, mütemmim cüzüdür. Özgürlüğün olmadığı bir yerde piyasa ekonomisi ne varolabilir ne de yaşayabilir. Piyasa ekonomisi negatif özgürlüğe dayanır ve uzun vadede negatif özgürlüğün sosyolojik alt yapısını kuvvetlendirir. Tam bir kumanda ekonomisi, birçok tarihî örneğin gösterdiği gibi, tam bir kölelik ve daha fazla piyasa ekonomisi, yine tarihin gösterdiği gibi, daha fazla özgürlük demektir. Birçok liberal filozof haklı olarak özel mülkiyetin özgürlüğümüzün maddî kısmına verilen ad olduğunu ve mübadelenin özgürlüğün yaşanma ve yansıma araçlarından birini teşkil ettiğini vurgulamıştır.²³

Piyasa ekonomisi iktisadî gücün temerküzünü değil dağılmasını sağlar. İktisadî güç temerküzü piyasa ekonomisinde değil, asıl kumanda ekonomisinde olur. Devletin tek veya en büyük iktisadî güç olduğu yahut belli şirketlere imtiyazlar tanıdığı ekonomik sistemlerde bireyler iktisadî aktörler olarak devlet ve imtiyazlı işletmeler karşısında gittikçe etkisizleşir ve neredeyse hiç hâline gelir. Tam devletçi ekonomide yegâne patron devlettir ve herkes hayatını sürdürebilmek için devlette çalışmak zorundadır. Bunun mümkün olabilmesi ise resmî görüşlerin harfiyen benimsenmesine ve emredilen hayat tarzının sorgusuz sualsiz izlenmesine bağlıdır. Hiçbir şirketin bireyler üzerindeki gücü ve etkisi bunun aynısını yapmaya yetmez. Hiçbir şirket bir bireyin hayatını kendine tamamiyle bağımlı hale getiremez. Hiçbir şirket, bireyi kendi sözlerine uymadığı için vatandaşlıktan çıkartamaz, ülke dışına süremez, hapse atamaz. Bunları ancak devletler yapabilir. Devletler insanların efendisi ise, serbest piyasa ortamında şirketler tüketicilerin hizmetkârıdır. Bunun böyle olmasını sağlayan bir taraftan bireyi ve birey haklarını esas alan ahlâk ve hukuk, diğer taraftan rekabettir.

İktisaden büyümenin kaçınılmaz olarak güç temerküzünü beraberinde getireceğini sananların yanılgısı, siyasî güçle iktisadî güç arasındaki farkları kavrayamamalarından kaynaklanmaktadır. Siyasal güç/otorite zora (polise, askere) dayanır. Bu güç dışlayıcıdır; yani ikinci bir benzer güce izin vermez; tektir, yani ortak kabul etmez. Bu yüzden, aynı anda iki hükümet varolamaz. Siyasal iktidarın el değiştirmesi iktidardakilerin gidiyor, yeni birilerinin onların yerini alıyor olması demektir. Siyasî güç tam bir doğal monopoldür. Liberal demokrasi işte bu siyasî güç temerküzünü törpülemenin ve sınırlamanın yollarından biridir. Buna karşılık, iktisadî gücün özellikleri siyasî gücünkenden çok farklıdır. İktisadî güç doğal monopol olmaktan uzaktır. Çok sayıda geniş ve güçlü ekonomik çıkar/iktidar aynı anda aynı bölgede/sektörde birlikte varolabilir. Yeni bir iktisadî gücün yükselmesi öncekilerin ille de tasfiye edilmesini gerektirmeyebilir toprak sahibi aristokrasi ile yükselen burjuvatüccar sınıfının birlikte va-rolmaya devam etmesi gibi²⁴. Piyasa ekonomisi aynı anda birden fazla iktisadî güce varlık alanı tanır.

Piyasa sisteminde hiçbir iktisadî birim, büyüklüğü ne olursa olsun, siyasî gücün özelliklerine sahip olamaz. Piyasa şartlarında çalışan bir şirket, çok başarılı ve etkin olsa da, tüketicileri kendine mahkûm eden ve uyulmaması zora dayalı müeyyide getiren kararlar alamaz. Bireylerin özgürlüklerini bağlayamaz, budayamaz. Müşterilerine, devletlerin vatandaşlarına yaptığından daha fazla hürmet etmek, onları küstürmemek zorundadır. Çünkü varlığı buna bağlıdır. Hiçbir şirketin varlığının devletin varlığı için olduğu kadar güçlü bir garantisi yoktur. Piyasa ekonomisi insanlara liberal demokrasinin sağladığından daha geniş, daha bireysel ve daha etkin bir tercih yelpazesi sunar. Tüketiciyi âdeta kral hâline getirir. Piyasada tüketiciler demokrasidekinden daha kolay, daha bi-reysel, daha hızlı, daha etkili şekilde tercih kullanabilir.²⁵

Ünlü edebiyatçı Mario Vargas Llosa'nın da belirttiği gibi, çok uluslu şirketlerin uluslararası arenada devletlerden daha çok söz sahibi olduğuna ve gelecekte bu şirketlerin oluşturduğu demokratik olmayan bir dünya hükümetinin varolacağına yönelik felâket öngörülerini bir abartıdan öteye gitmez. Çünkü, liberal demokrasiler yaşadığı ve rekabet var olduğu sürece bu şirketlerin büyümeleri kendi başına bir tehlike arz etmez. Şu an için böyle bir tehlike zaten mevcut değildir; çünkü hâlen, uluslararası ilişkilerin en önemli aktörleri ulusdevletlerdir ve ulus devletler çok uluslu şirketlerin çalışmalarını bir şekilde manipüle etmektedir. Dahası, gittikçe güçlenen uluslararası sivil toplum da dev şirketleri denetlemekte devamlı artan bir etkiye sahip olmaktadır. Asıl tehlike bu şirketlerin tekel oluşturmalarıdır;²⁶ ki bu durum piyasaların işleyişinden değil, hukuk dışı devletçi uygulamalardan, devletçe tanınan imtiyazlardan kaynaklanmaktadır.

Piyasa ekonomisinin şiddeti ve savaşı teşvik ettiği iddiası da sağlam bir dayanaktan yoksundur. Merkantilizmin ürünü olan kolonyalizm/emperyalizm bilgisizlikten veya kasıttan piyasa ekonomisine bağlanmaktadır.²⁷ Piyasa ekonomisi barışı sever ve barışı teşvik eder. Tüccarlar diyalogu ve müzakereyi savaşa tercih eder. Kendilerine karşı şiddet kullanılan, ülkeleri işgal edilen insanlarla nasıl ticaret yapılabilir? Taraflar hür iradeleriyle hareket etmedikçe ve yararlarına olduğuna inanmadıkça nasıl ticarî ilişkiye girebilirler? Piyasa ekonomisi ülke içinde de uluslar arası ortamda da barış ister, barış ortamında yaşar ve gelişir.

Piyasa ekonomisi ülke içinde de ülkeler arasında da şiddeti dışlar, diyalogu ve müzakereyi besler. Milletlerarası serbest ticaret insanların başka kültürleri tanımasını, öğrenmesini sağlar, milliyetçiliğin ve sosyalizmin tersine, ayrımcılığı önler, törpüler, geriletir.²⁸ İnsanların ufkunu genişletir. Medeniyeti teşvik eden değerleri insanların ortak değerleri hâline getirir. Milletlerarası işbirliğini teşvik eder, değişik ülkelerin vatandaşlarının birbirlerinin marifet ve zenginliğinden karşılıklı yararlanmasını sağlar²⁹.

Sonuç Yerine: Piyasa Ekonomisi ve Medeniyet

Piyasa ekonomisinin ahlâkla, fakirlikle, adaletle ve nihayet özgürlükle ilişkisi üzerindeki bu tahliller ve aktardığım bilgiler, inanıyorum ki, onun, alternatiflerinden çok daha üstün olduğunu göstermeye yeterlidir. Piyasa ekonomisini, daha randımanlı olmasına ilâveten, daha âdil olduğu, ahlâkla daha iyi bağdaştığı, fakirliği geriletmediği ve özgürlüğün sosyal temelini kuvvetlendirdiği için de kumanda ekonomisinin sağ ve sol versiyonlarına ve mütemadiyen komuta ekonomisi kanadını genişletme eğiliminde olan karma ekonomiye tercih etmeliyiz. Gerçekçi bir bakışla, devletler ortadan kalkmadığı

sürece bir karma ekonomiye sahip olmamız kaçınılmaz ise bu ekonominin piyasacı kanadını genişletmekte hevesli, devletçi kanadını küçük tutmakta kararlı olmalıyız.

Bunu söylerken, piyasa ilişkilerinin tüketici olduğunu, yani insan toplumlarındaki ilişkilerin yalnızca piyasa ilişkilerinden ibaret olduğunu, bireyler arasında başka ilişki türleri bulunmadığını ve piyasa ekonomisinin yeryüzünde cennet yaratmaya muktedir bir iktisadî model teşkil ettiğini elbette kastetmiyorum. İnsanların hayatı piyasa ilişkilerinden ibaret olmadığı gibi, piyasa ekonomisi de mükemmel değildir. Piyasa ekonomisini tercih ediyor olmamızın ana sebebi, alternatiflerinin hem iktisadî etkinlik bakımından ondan çok daha kötü ve başarısız olmaları hem de insan haklarına, ahlâk, adalet ve özgürlüğe değişik derecelerde zarar vermeleridir. Tarih şahittir ki, piyasaların daha geniş olduğu, piyasa ekonomisi modelinin daha fazla uygulandığı yerlerde insanlar daha özgür ve müreffeh olmuş, insan hakları daha iyi korunmuş ve bireyler daha ahlâklı hayatlar yaşamıştır. Bundan dolayı, piyasa ekonomisi medeniyetimizin vazgeçilmez bir parçasıdır.

Dipnotlar;

1. Bu tür iddiaların son örneklerinden bazıları, Birikim dergisinin “‘Piyasalar’: Mit ve Gerçekler” başlığıyla yayınlanan 170-171. (Haziran-Temmuz 2003) sayısında yer almaktadır. Söz konusu dergide bulunan “‘Piyasaların ideolojik işlevi” adlı yazısında, Ahmet İnel, iktisatla ilgili başka makalelerinde olduğu gibi, “‘fetiş”/“fetişizm” kavramlarına müracaat etmektedir (s.23). İnel, bireylerin içinde buldukları durumdan sorumlu tutulmalarını da “birey ve bireycilik tapınması” olarak adlandırmaktadır.
2. Birikim’in bir önceki notta sözünü ettiğim sayısında yer alan yaklaşık 20 dosya yazısının hemen hemen hiçbirinde liberal/piyasacı yazarlara birinci elden atıf yoktur.
3. Piyasa ekonomisi ve ahlâk ilişkisine liberal yazarlar esas itibarıyla iki açıdan yaklaşmıştır. Bunların birincisi, piyasa ekonomisini ahlâkî terimlerle değerlendirmenin anlamsız/gayrimeşru olduğuna inanır. Genelde Avusturya İktisat Okulu, özelde Hayek bu çizgiye yakındır. Hayek’e göre piyasa ekonomisini ahlâkî terimlerle değerlendirmek, meselâ, iklimleri ahlâkî terimlerle değerlendirmeye benzer. Şüphesiz, bu, ciddî ve üzerinde durulmaya değer bir görüşdür; ama, piyasa ekonomisini ahlâk testine tâbi tutmayı kafasına koymuş kimseleri bunu yapmaktan alıkoymaya yetmez. Üstelik bu test çabasının ille de ve sadece piyasa ekonomisi karşıtlarından gelmesi gerekmez. Bu yüzden, ben bu yazıda ikinci yaklaşımı, yani piyasanın ahlâkla ilişkilendirilebileceği ve bu açıdan bir tahlile tâbi tutulabileceği yolundaki yaklaşımı benimsiyorum. Hayek’in yaklaşımı hakkında fikir edinmek için, The Constitution of Liberty (Chicago: Chicago University Press, 1960) adlı eserine bakılabilir. Yerli literatürde Fuat Oğuz “Piyasa Süreci Teorisinin Ahlâk Anlayışı Üzerine Bir Not” adlı makalesinde Avusturya İktisat Okulu’nun görüşlerine yakın bir pozisyonda durmaktadır (Piyasa, Sayı:4, Güz 2002, s.3-9).
4. Robert L. Holmes, Basic Moral Philosophy, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1993, s.3; Henry Hazlitt, The Foundations of Morality, New York: The Foundation for Economic Education, 1964, s. 7.
5. James R. Otteson, “Adam Smith: Bir Ahlâk Filozofu”, Çev. Atilla Yayla, Piyasa, Sayı:3, Yaz-2002, s. 49-57.

6. Mustafa Acar, "Ahlâk Piyasasının Neresinde?", Piyasa, Sayı:4, Güz-2002, s. 15.

7. Mark Skousen, Modern İktisadın İnşası, Çev. Mustafa Acar-Ekrem Erdem-Metin Toprak, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s. 13-46.

8. Şikago Okulu'nun en önemli isimleri F. Knight, M. Friedman ve R. Posner'dır. Bazı liberallere göre bu okulun yaklaşımı çok mekaniktir. Hatta, kimi iktisatçılar Şikago Okulu'nun piyasacı bile olmadığını iddia etmektedir. Liberal/liberteryen gelenek içinde bu konuda yapılan tartışmaların son derece ilginç bir örneği için bkz.: Journal of Libertarian Studies, Volume 16, no. 4 (Fall 2002).

9 Herbert Giersch, "Ekonomik Morality as a Competitive Asset", Alan Hamlin-Herbert Giersch-Andrew Norton, Markets, Morals and Community (Sydney: The Center for Independent Studies, 1996) içinde, s. 29.

10 Giersch, a.g.m., s. 25.

11 Bunu anlamının çok kolay bir yolu, muayyen bir süredir piyasada olan ve tüketicilere sunulan bir malın fiyat ve kalitesindeki mutlak ve nisbî değişiklikleri sistematik olarak incelemektir. Bu, meselâ, 19. yüzyılın başından beri varolan Ford otomobilleri için yapıldığında, yüz yıldır Ford'un fiyatlarının ve kalitesinin tüketicinin lehine değiştiği görülecektir.

12 Douglas Rasmussen, "Economic Rights versus Human Dignity: The Flowed Moral Vision of the United States Catholic Bishops", James SterbaDouglas Rasmussen, The Catholic Bishops and the Economy: A Debate (New Brunswick (USA) and London (UK): Transaction Books, 1987) içinde, s. 78.

13 Giancarlo Bosetti, Yüzyılın Dersi: Karl Popper'la Özgürlük ve Demokratik Devlet Üzerine İki Konuşma, Çev. Sinan Gütrunca, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, s. 85.

14 İkinci milenyumda ve özellikle 20. yüzyılda insanların hayat şartlarındaki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ian Vasquez (Ed.), Kapitalizm ve Küresel Refah, Çev: Metin Toprak-Murat Doğanlar-Ekrem Erdem, Ankara:Liberte Yayınları, 2003, özellikle 1. ve2. bölümler ve Stephen Moore-Julian Simon, "20. Yüzyıl: İnsanlığın Yaşadığı En İyi Çağ", Çev: Atilla Yayla, Liberal Düşünce, n. 17 (Kış-2000), s. 72-77; Calvin Beisner, "Önceki Bin Yılda Maddî İlerleme", Çev: Atilla Yayla, Liberal Düşünce, n. 17, s. 78-82; The Economist, "Zenginliğe Giden Yol", Çev: Atilla Yayla, Liberal Düşünce, n. 17, s. 83-88.

15 Endüstri devriminin işçilerin durumunu kötüleştirdiği efsanesine karşı bir çelişme için bkz.: F. A. Hayek (ed.), Capitalism and Historians, Chicago: The University of Chicago Press, 1954.

16 Endüstri devrimi ve sonrasında İngiltere'de işçilerin hayat şartlarında medyana gelen değişmeler için bkz.: T. S. Ashton, "The Standart of Life of the Workers in England, 1790-1830", Capitalism and Historians içinde, s. 127-159.

17 Mustafa Erdoğan, "İyi Niyet, Yoksulluk ve Piyasa", Piyasa, Sayı:3 (Yaz-2002), s. 93-97.

18 Johan Norberg, Küresel Kapitalizmi Savunmak, Ed. Mustafa Acar-Metin Toprak, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s. 83.

19 Adalet teorileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. F. A. Hayek, Sosyal Adalet Serabı, çev. Mustafa Erdoğan, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995; Atilla Yayla, “Adalet Teorilerine Bir Bakış”, Liberal Bakışlar, (Ankara: Liberte Yayınları, 2000) içinde, s. 69-93 ve “Kurucu Rasyonalizm, Adalet ve Sosyalizm”, Liberal Bakışlar içinde, s. 119-156; Mustafa Erdoğan, “Özgürlük, Adalet, Refah”, Liberal Toplum Liberal Siyaset (Ankara: Liberte Yayınları, 2. Baskı, 1998) içinde, s. 71-92; Norman P. Barry, Modern Siyaset Teorisi, çev. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, 6. Bölüm.

20 Yirminci yüzyılda ilkelere bağlı bir sosyal adalet teorisi geliştirme yolunda en büyük çabayı John Rawls sarfetmiştir. Bütün iyi niyetine ve kabiliyetine rağmen Rawls’un çabaları başarılı olamamıştır. Nitekim, teorisinin içsel zayıflıkları ve tutarsızlıkları bir yana, kendisinin dahi A Theory of Justice (1971)’deki evrensel adalet teorisi geliştirme hedef ve iddiasını Political Liberalism (1993)’de mahallî ve konjonktürel (demokratik kültür ortamlarında geçerli) bir teoriye dönüştürmesi, bu başarısızlığın kendi kaleminden itirafı olarak görülebilir...

21 Bu durum, kumanda ekonomilerinde ve hatta kumanda ekonomisinin en radikal örneği olan sosyalist ekonomilerde dahi mübadelenin olduğuna ve dolayısıyla, baskıya ve her türlü yasaklamaya rağmen piyasanın oluştuğuna delâlettir. Buradan iki sonuç çıkarılabilir. İlki, piyasa sisteminin insan tabiatıyla en uyumlu sistem olduğudur. Bu, şu anlama gelir: Piyasanın ortadan kaldırılması, insanın insanî potansiyellerini gerçekleştirme vasatlarından birinin ortadan kaldırılmasıdır. Metinde verdiğim örnek de, aslında, bu duruma bir vurgu yapmaktadır. Çünkü, sosyalist bir sistemde yaşayan bir insanın mübadele yapma eğilimi, münferit bir örnek teşkil etmekten çok, insana özgü bir davranış kalıbıdır. İnsanın en önemli özelliklerinden biri olan özel mülkiyet edinme ve onu kullanma eğiliminin bir yansımasıdır. Piyasayı ortadan kaldırmak için ilk etapta özel mülkiyeti ortadan kaldırılmak gerekir; ki birçok ütopyada bu hayal edilmiştir. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, bir bakıma –ya da tam anlamıyla insanlığın/medeniyetin ortadan kaldırılması demektir. Bu yapılamayacağına göre, mübadele ve piyasa daimî olacaktır. İkinci sonuç ise, ilkiyle alâkalı ve hatta iç içe olarak, evrimci rasyonalist liberal düşünürlerin (Hayek, Hume, Smith vd.) insan davranışlarının siyasî/idarî cihazlarla tamamen manipüle edilemeyeceği görüşünde haklı olduğudur. Çünkü örnekte bahsedilen insanın güdümlü bir ekonomide yaşamasına rağmen sergilediği bu mübadele davranışının ortaya çıkış sebebi, bürokrat ve politikacıların talimatları değil, şahsî ihtiyaçlarının baskısıdır. Bu insan, bu davranışı ile, kendini yönetenlere ve onların cafcaflı rasyonalist ideallerine güvenmediğini sergilemiştir. Sistemin resmen reddettiği özel mübadeleye, hayatını iyileştirmek için, her fırsatta koşmaktadır.

22 Sovyetler Birliği’ndeki hayat şartları hakkında epeyce kaynağa sahibiz. Fakat, akademik kaynaklar yerine romanlar, vaziyeti daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Bu çerçevede okunması gereken bir roman 1920’lerde olaylara bizzat şahit olan Ayn Rand’ın Yaşamak İstiyorum’udur (çev. Gülten Suveren, İstanbul: Plato Yayıncılık, 2003). Bu romanı okuyan modern okuyucu, muhtemelen, romanın her üçbeş sayfasında bir karşımıza çıkan gıda rejimiyle ilgili anlatımı, hayal veya fantezi zannedecektir; oysa anlatılan herşey gerçektir. Kumanda ekonomisinde yaşayanların alternatif dünyayı, piyasa ekonomisinin

bolluk ve bereketini anlamakta nasıl zorlandığının hoş bir örneği, son Sovyet lideri Gorbachov'un 1980'lerin ikinci yarısında yaptığı bir ABD gezisinde yaşanmıştır. Gorbachov, New York'ta çok departmanlı (1 milyon çeşit mal satılan) bir mağazayı ziyaret ettiğinde çok şaşırılmış ve mağazanın kendisini etkilemek için özel olarak hazırlandığını zannetmiştir.

23 I. Kant, F. Bastiat, F. A. Hayek bunlar arasında özellikle dikkat çekenleridir.

24 Nathan Rosenberg, L. E., Jr. Bridzell, How the West Grew Rich: The Economic Transformation of the Industrial World, New York: I. B. Tauris & Company, 1987, s. 105-106 ve ayrıca bkz. David S. Landes, The Wealth and Poverty of Nations, New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1999.

25 Atilla Yayla, "Siyaset ve Yozlaşma: Aykırı Bir Bakış", Devletçi Zihniyet ve Piyasa Ekonomisi (Ankara: Liberte Yayınları, 2001) içinde, s. 11-20.

26 Mario Vargas Llosa, "Yeni Bin Yılda Liberalizm", Çev.: Metin Toprak, Ian Vasquez (ed.), Kapitalizm ve Küresel Refah, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, içinde, s. 15-26.

27 Bu konudaki yanılğı, ABD emperyalizminin kısa bir tahlile tâbi tutulmasıyla kanıtlanabilir. ABD emperyalizmi, onun piyasa ekonomisine sahip olmasına dayandırılır; oysa buna temel teşkil edecek hiçbir delil mevcut değildir. Şöyle bir mantık yürütölmektedir: ABD emperyalisttir; aynı zamanda piyasa ekonomisine de sahiptir. O hâlde, piyasa ekonomisi ve emperyalizm birbiriyle örtüşüktür. Böyle düşünönlörün düştüğü tuzak, konuyla ilgili asıl sorunu teşkil eder: İndirgemecilik. Bu tarz bir yaklaşımın açıklama gücü olmayacağı açıktır. Bu mantıkla şu sonuca da varılabilir: Piyasa ekonomisine sahip olmayan ölkeler emperyalist olamaz ve piyasa emperyalizmin bir ön şartıdır. Oysa, tarihte, birçok ölkö, meselâ Sovyetler Birliğı, piyasa ekonomisine sahip olmamasına rağmen, emperyalizm olarak adlandırılabilir davranışlar sergilemiştir. Önyargılardan bağımsız olarak konuya yaklaşıldığında, şu açıkça görülecektir: Emperyalizmin asıl sebebi piyasa ekonomisi değildir. Emperyalizm, kontrolsüz güce sahip devletlerden beklenebilecek ve onların eylemleriyle adlandırılmış bir politikadır. Piyasa ise hem devleti mutlak güçten olabildiğince uzak tutmakla hem de gücü sınırlamakla neredeyse eş anlamlıdır. Piyasa çeşitli enstrümanları vasıtasıyla devleti hem vatandaşlarına karşı sınırlamakta hem de ölkelerin ilişkilerini geliştirip menfaatlerini içi içö geçirerek barışı teşvik etmektedir.

28 Giersch, a.g.m., s. 34-35.

*Piyasa Medeniyeti, Liberte Yayınları, 2004, Ankara, ss. 1 – 36.